

# A lényeg: hogy az esélyek legyenek vagy maradjanak egyenlők

DR. DEMETER JÁNOSSAL  
A NEMZETISÉGEK ANYANYELVŰ OKTATÁSÁRÓL  
BESZÉLGET SZOKAI IMRE

1987 decemberében azzal a kéréssel fordultam dr. Demeter János nyugalmazott kolozsvári professzorhoz, hogy mint az alkotmányjog szakértője, elemezze a negyven évvel korábbi történelmi esemény, a Román Népköztársaság kikiáltása összefüggéseit a nemzetiségi kérdés egyik fontos vonatkozásának, az anyanyelvű oktatás helyzetének alakulásával. Javasoltam, hogy kiindulópontként vázolja a nemzetiségi oktatás helyzetét az előző, két világháború közötti időszakban.

— Ha annak a kereken negyedszázados időszaknak az általános vonásait vesszük szemügyre, kétségtelenül megfigyelhetünk egy alaptendenciát, amely a húszas évek első felére ugyanúgy jellemző, mint a harmincas évek egész folyamata, de ezen belül vagy ezen kívül, a törvény és a gyakorlat időnként eltérő arculatot is mutat: a helyzet hol nyomasztóbb, hol enyhébb, többnyire ellentmondásos, aszerint, ahogy a pártok és kormányok jöttek és mentek.

— *Milyen alaptendenciára utal, mi mondható többé-kevésbé általánosnak?*

— Az alaptendencia a magyar, német és a többi kisebbség anyanyelvű oktatásának akadályozása és fokozatos elsorvasztása volt. De — ismétlem — változó mértékben, változó módszerekkel, néha hosszabb-rövidebb szünetekkel. Ritkán arra is volt példa, hogy sikerült egy-egy gimnáziumot, szakközépiskolát vagy elemi megmenteni. Az ilyen szerény átmeneti sikereket azonban a legközelebbi politikai fordulat menthetetlenül elsodorta... Az 1940-es bécsi döntést követően Észak-Erdélyben a román tannyelvű iskolák kerültek válságba, Dél-Erdélyben pedig Antonescu terrorja súlyosbította a kisebbségi iskolák helyzetét.

— *Hol volt ennek a folyamatnak a kezdete? Milyen időpontra tehető az alaptendencia kikristályosodása, jellegzetes vonásainak kialakulása?*

— 1923-ban lépett életbe Románia háború utáni első alkotmánya, amelyre a tanügy újraszervezése és hálózatának az újonnan szerzett területekre való kiterjesztése támaszkodott. Ez az alkotmány már jelezte, hogy az oktatásnak sem a szervezete, sem a szelleme nem fogja figyelembe venni az 1918. december 1-jén Gyulafehérváron a nemzetiségeknek tett ígéreteket és az 1919. december 9-én Párizsban jóváhagyott kisebbségi egyezményt. Mindkettő helyi közigazgatási önkormányzatot, állami elismerést és költségvetési fedezetet helyezett kilátásba a nemzeti kisebbségek számára az iskoláztatás terén. A Ion Brătianu miniszterelnöksége idején megszavazott 1924. évi törvény az elemi iskolai oktatásról és a magánoktatásról szóló 1925. évi szabályozás értelmében (ez utóbbit később itt-ott toldozgatták-foldozgatták) az állami elemi oktatás egységesen román lett, de megengedte, hogy olyan helyiségekben, ahol a nemzetiségek túlsúlyban vannak, tagozatok (szekciók) létesüljenek saját nyelvükön is. Ehhez azonban nehezen teljesíthető feltételeket társítottak: magas tanulólétszámot követeltek meg speciális kurzusokon képzett és sikeresen le-

vizsgázott tanárokkal. Az a kikötés, hogy a román tanulók csak román tannyelvű iskolákba járhatnak, sok zaklatást, gyanúsítgatást és létszámproblémát okozó névelemzési és származáskutatási kampányt indított. el. A középfokú oktatást a nemzetiségek magánliceumok, illetve felekezeti iskolák útján igyekeztek megoldani, amiben a nagy egyházak jelentős szerepet tölthettek be. Állandó problémájuk a nyilvánossági jog elismertetése volt, amely a minisztérium hatáskörébe tartozott. A nyilvánossági jog hiányában a tanulóknak mindig baljós hangulatú vizsgákon kellett helytállniuk idegen bizottság előtt, csak így szerezhettek év végi bizonyítványt. Sok intézkedésre vallott arra, hogy a kormányzat nem tartja kívánatosnak a középfokú oktatást a nemzetiségek nyelvén, s már kezdetben előrevetette árnyékát a kiszorítás szándéka. A történelmi pártok lebecsülték a nemzetiségek tömegének társadalmi és politikai öntudatát, nem számoltak azzal, hogy az erőszakos asszimilációs politika és általában a nemzeti türelmetlenség ellenszenvet és ellenállást vált ki, hogy a nemzetiségek kitartanak iskoláik mellett. A két világháború közötti magyar és német tannyelvű oktatás nagy szerencséje volt, hogy a felekezeti liceumok: a kolozsvári, a marosvásárhelyi, a nagyenyedi és a sepsiszentgyörgyi református kollégium, a temesvári és a kolozsvári piarista gimnázium, a csíkszeredai és a székelyúdvárhelyi liceum, és folytathatnám a felsorolást szebeni, nagyváradi, zilahi, szatmári és más középiskolák említésével — hogy mindezek az oktatási intézmények mélyen a hagyományokban gyökerező magas színvonalat képviseltek. Apáczai Csere Jánossal kezdve, Brassai Sámuellel, a század eleji és a két világháború közötti sok-sok jeles tanárral folytatva, a nevelők hosszú sora munkálkodott azon, hogy az erdélyi iskolák színvonala lépést tartson a tudományok fejlődésével. Annak ellenére volt ez így, hogy az iskolák állandó, súlyos anyagi nehézségekkel küszködtek, és csak a társadalom áldozatkészségére támaszkodhattak.

— *Vagyis a hatóságok nehézséget nehézségre, akadályt akadályra halmoztak...*

— Az anyanyelvű oktatás lefokozásának és kiszorításának látványos eszköze volt Anghelescu liberális oktatásügyi miniszternek az a találmánya, hogy az úgynevezett nemzeti tantárgyak: a történelem, a földrajz, az alkotmánytan és az állampolgári nevelés még azokban az iskolákban is csak román nyelven tanítható, amelyeknek tannyelve hivatalosan is magyar, német vagy valamilyik más nemzeti kisebbség nyelve. Ezt a korlátozást a magánoktatásról szóló 1925. december 22-ei, és az 1928. május 8-ai 79. számú törvény, valamint a kettő végrehajtási utasításai írták elő. Minden más későbbi hivatalos rendelkezés azután megtartotta a korlátozásokat 1945-ig, amikor is az Országos Demokratá Arcvonal kormányának intézkedésére érvényességük több mint egy évtizedre megszakadt. Mondanom sem kell, hogy a rendelkezéseket a korabeli közvélemény nemcsak a nemzetiségi nyelv lefokozásának érezte, hanem a bizalmatlanság megnyilatkozásának s egyben sértésnek is.

— *Teljes joggal...*

— Mi sem jellemzőbb a liberális párti kormány iskolarendszerének tendenciájára, mint az a szenátusi vita, amely az 1924. évi elemi oktatási törvény tervezetének kidolgozása során lezajlott. A tervezet előírta, hogy az egyházi rendek nem tarthatnak fenn iskolákat a nemzetiségek nyelvén, és a római katolikus státusiskolákat állami eredetűeknek véelve a román tannyelvűek közé sorolta. Az elmérgesedett vita során Majláth Gusztáv püspök is felszólalt. Jellemző az akkori időkre, hogy francia nyelven mondta el beszédét, és az is,

hogy meghallgatták ugyan, de két szenátor (Bianu és Pangrati) leirredentázta a státusiskolákat, Lamoru tábornok pedig javasolta, hogy az elrománosítás érdekében küldjenek Erdélybe ókirályságbeli tanítókat. Ez az eljárás már az előző év óta folyamatban van — felelte Angheliescu közoktatási miniszter. És hogy ezúttal komolyan gondolta, amit mondott, azt a vitatott és megszavazott törvény szövege is tanúsította. A 159. szakasz ugyanis kimondta, hogy azok a tanítók, akik hajlandók bizonyos megjelölt besszarábiai, dobrudzsai és erdélyi megyékben legalább négy évig tevékenykedni, 50 százalékos pótlékot kapnak, valamint előléptetési és más kedvezményeket; amennyiben hajlandók végleg ott letelepedni, további kedvezményeket és 10 hektár földet. Ezek a „kultúrzonának” tekintett és törvényileg kijelölt megyék Erdélyben a következők voltak: Bihar, Szilágy, Szatmár, Máramaros, Udvarhely, Csik, Háromszék, Maros-Torda, Torda-Aranyos, Hunyad.

— *Ön a húszas évek vége felé érettségizett, ha jól számolok. Bizonyára nem csak törvénykönyvekből, parlamenti vitákból származó olvasmányélményei, hanem személyes tapasztalatai is vannak azokból az időkből.*

— A székelyudvarhelyi római katolikus líceumban végeztem 1927-ben. Hat osztályt Kolozsváron jártam, utána néhányadmagammal iskolát cseréltem. Érettségi vizsgára Brassóba mentek, ahol az Andrei Saguna gimnáziumban, bukaresti egyetemi tanár elnökletével, egy általunk ismeretlen román bizottság vizsgáztatta a székely és szász líceumok végzettjeit. Visszaemlékezésem szerint a bukás aránya 80 százalék fölött volt. Az én osztályom 15 jelentkezőjéből talán ketten mentünk át. A temesvári Takács Ferenchez hasonlóan annak köszönhettem szerencsém, hogy lakhelyemről én is magammal hoztam némi román nyelvismeretet. Az érettségi vizsgák eredménye akkoriban ilyen-szerű volt Erdély-szerte. A hivatalos intézkedések, rendeletek mélypontra jutatták a nemzetiségek szakmai továbbképzését.

— *Önnek mégis sikerült egyetemet végeznie...*

— Igen, mert azok számára, akik az érettségi akadályrendszerén mégis átvergődtek, a rendelkezések lehetővé tették, hogy beiratkozzanak az egyetemre vagy főiskolára. Kötelező felvételi nem volt akkoriban.

— *Persze bírni kellett valahogy anyagilag...*

— Ösztöndíj nemigen volt, s ha akadt is itt-ott valami, arra nem számíthattunk. A numerus clausus azonban egyelőre még csak egyik-másik párt politikai jelszava volt...

— *Milyen érveket vagy ürügyeket hozott fel Angheliescu elképzeléseinek alátámasztására? Mivel „indokolta” törvénytervezetének megkülönböztető intézkedéseit?*

— A miniszter nem egy alkalommal azzal védte vagy vélte igazolhatónak diszkriminációs intézkedéseit, hogy ezekkel végeredményben Apponyi nemzeti törvényeire válaszol.

— *Vagyis fogat fogért...*

— Apponyi Albert 1906 és 1910 között volt a magyar koalíciós kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere; ő valóban kötelezővé tette a magyar nyelvnek mint tantárgynak a tanítását a magyarországi elemi iskolákban, és egyidejűleg kötelezte azokat a nem állami iskolákat, amelyek államsegélyt élveznek (ezek sorában a román felekezeti iskolákat is, ha igényt tartottak az államsegélyre), hogy alkalmazzák az államilag előírt tantervet és tankönyveket. Ez azonban akkora megütközést váltott ki a nemzetiségek soraiban, hogy sok iskola inkább lemondott az államsegélyről. A háború után aztán Apponyi

maga is elismerte, persze későn, hogy jóvá nem tehető módon hibás iskolapolitikát erőltetett. Angheliescu elfogadhatónak találta, hogy évtizedek múltán Apponyi iskolapolitikájának többszörösen szigorított változatát alkalmazza annak a magyar népnek egy töredékével szemben, amely néhány évvel ezelőtt megdöntötte az arisztokrácia és a nagypolgárság uralmát, s amely igazán nem tehetett arról, hogy forradalmát a történelem végül elsodorta. A szemet szemért, fogat fogért ütése ez esetben alaposan félretalált, ha egyáltalán ez volt a tét.

— *Az eljárás eléggé jellemző a nacionalizmus módszereire.*

— Megszokottnak, már-már hagyományosnak mondható, hogy a sovinizmus és általában mindenféle aktivizálódott nemzeti rendellenesség az ellenségnek kikiáltott áldozatban keresi a maga legitimitását. Tudatában van annak, hogy árt a másiknak, de úgy kell neki, miért zavarta meg a vizet lent a patakban. Magára vessen. Egy nép vagy népcsoport kollektív felelősségre vonása mindig bűn, különösen akkor, ha a tettes világosan azonosítható és körülhatárolható.

— *Hogyan igyekeztek a nemzetiségek kivédeni, vagy legalább enyhíteni a csapásokat?*

— A Magyar Párt és az iskolafenntartó egyházak gyakran fordultak ezekben az ügyekben nemzetközi fórumokhoz, arra hivatkozva, hogy a béketárgyalások során 1919. december 9-én aláírt kisebbségvédelmi szerződés 10. és 11. cikke értelmében a kormánynak kötelessége könnyítéseket tenni az anyanyelvű oktatás érdekében, s Románia ahhoz is hozzájárult, hogy az erdélyi székely és szász közületek, az állam ellenőrzése mellett, önkormányzattal rendelkezzenek vallási és tanügyi kérdésekben. Amint azonban előre látható volt, a panaszok pusztába kiáltott szónak bizonyultak. A nagyhatalmak nem azért társultak és tartották fenn a Népszövetséget, hogy kis népek és néptöredékek gondjával bajlódjanak. A nemzetiségi diszkrimináció elleni harc egyetlen reális és járható útja a magyar demokratikus népmozgalmak számára a szövetség keresése volt a demokrácia útját járó vagy kereső román szervezetekkel és tömegekkel.

— *Beszélgetésünk elején említette professzor úr, hogy időnként lélegzetvételnyi szünetek álltak be, sőt esetleg szerény átmeneti sikereket is el lehetett érni...*

— Egy ilyen rövid ideig tartó kedvezőbb időszak 1931 első felében következett be, amikor április végén megalakult az úgynevezett „nemzeti egység” kormánya. Élén a történész Nicolae Iorga állt, aki magának tartotta meg a közoktatásügyi és a kultuszminiszteri tárcát is. A minisztertanács mellett kisebbségi államtitkárságot állított fel Brandsch Rudolf államtitkár vezetésével, aki mellett Bitay Árpád miniszteri tanácsosi funkciót töltött be. Az államtitkárság rövid életű volt, de fennállása idején enyhült a nemzetiségek anyanyelvű oktatására nehezedő nyomás. Néhány év múlva, amikor Károly király és kamarillája versenyt futott a vasgárdával a szélsőjobboldali diktatúra kormánykerekéért, a helyzet a liberális éra alattinál is fenyegetőbbé vált. A leg súlyosabb helyzetbe a zsidó tanulók és tanárok kerültek, akik közül egyesek áldozatul estek az egymásra lícitáló diszkriminációk helyenkénti vérengző tettlegességeinek. 1938. január 28-án dekrétum mondta ki, hogy a román nyelv és irodalom, valamint a történelem szak úgynevezett képesítési (capacitate) vizsgáira csak román etnikai eredetű jelöltek iratkozhatnak be. A király, a miniszterelnök, a pénzügy- és az igazságügy-miniszter írta alá a törvényerejű rendeletet. Mít gondol, ki volt akkor a miniszterelnök?

— *Fogalmam sincs.*

— Octavian Goga.

— *Az ember tragédiáját románra fordító Goga?*

— Ő bizony, de ez persze költői nagyságát nem érinti, csupán emberi és politikai magatartását. Ezzel — mint mondani szokás — a keserúségek poharát még nem ürítettük fenéig. A Hivatalos Közlöny (Monitorul Oficial) I-ben, 1939. november 5-én újabb törvényerejű rendelet (decret) jelent meg, melynek 11. szakasza szerint az összes állami elemi és középiskolák tannyelve román, s más nyelv csak tantárgyként szerepelhet.

— *Az 1931-es rövid szakaszhoz hasonló enyhülés többé nem következett be?*

— De igen, vagy legalábbis időlegesen megteremtődött annak látszata. A két véstes dekrétum között, a hátrányosan megkülönböztető rendelkezések özönében ugyanis általános meglepetésre, 1938. május 4-én kisebbségi fő kormánybiztosság létesült a minisztertanács mellett, s működésének szabályozásával kapcsolatban augusztus 4-én minisztertanácsi határozat született egyes nemzetiségi igények elismeréséről. A határozat Minisztertanácsi Napló (Jurnal al Consiliului de Ministri) néven jelent meg, s előírnyozta — egyebek között —, hogy a községk által beszédett 14 százalékos adóból a kisebbségek magániskolái megfelelő hányadot kapnak; hogy vizsgálják meg és az érvényben levő törvények alapján intézzék el azokat a nyilvánossági joggal kapcsolatos kérelmeket, amelyeket a határozatok megjelenésének időpontjáig még nem oldottak meg; kimondta továbbá, hogy a gyermekek neveléséért törvényesen felelős személyek (apa, anya vagy gyám) egyedül jogosultak a gyermek etnikai hovatarozásának megállapítására, s ennek alapján annak eldöntésére, hogy milyen felekezeti vagy állami iskolába íratják őt; hogy az érettségi bizottságokba olyan tanárokat nevezzenek ki, akik ismerik azoknak a tanulóknak a nyelvét, akik bizonyos tantárgyakat anyanyelvükön tanultak (3., 4., 5., 8. cikk). Sőt nemcsak az anyanyelvű oktatásra, hanem a kisebbségek általános nyelvhasználatára is kiterjedt a határozat; használatát előírnyozta pl. a községi vezető tanácsok tárgyalásain, előírta, hogy a vegyes lakosságú községek tisztviselőinek ismerniök kell a kisebbségek nyelvét is, ott pedig, ahol „jelentős arányban élnek”, a bírót vagy a helyettesét az ő soraikból kell kinevezni (13—16—17. cikk). Továbbá a helységek nevének használatával kapcsolatos engedményekre, a napilapok és folyóiratok ezzel összefüggő könnyítéseire is kiterjedtek az előírnyozatok.

— *És mi rejlett a hirtelen megértőre fordult magatartás mögött?*

— Azoknak volt igazuk, akik az ígéreteket bel- és főként külpolitikai kérdésekkel összefüggő húzásoknak, taktikai fogásoknak tartották, és kezdettől fogva kétkedésekkel fogadták. Már az jogos bizalmatlanságot kelthetett és kelteett is, hogy a rendelkezések nem a bevett, megszokott jogforrások (törvény, törvényerejű rendelet, minisztertanácsi határozat) formájában láttak napvilágot. A Napló (Jurnal) egyszerű emlékeztető vagy feljegyzés benyomását keltette, és semmi esetre sem helyezhette hatályon kívül a parlament által megszavazott törvényeket. Különben, aki a törvények dzsungelében tájékozódni tudott, rájöheteett, hogy a Napló, amely az első cikkben elismerte az állampolgároknak azt a jogát, hogy iskolákat, felekezeti és kulturális intézményeket létesítsenek, vezessenek és igazgassanak, a kijelentést azzal egészítette ki: „az 1925. évi, a magánoktatás szervezetéről szóló törvény feltételei mellett”. Vagyis: neze semmi, fogd meg jól.

— *Hogy milyen állapotoknak vetett véget az augusztusi fordulat, az most már — gondolom — eléggé világos. Hogyan ítéli meg professzor úr az 1944. augusztus 23-ától a népköztársaság kikiáltásáig eltelt időszak eredményeit a nemzetiségi oktatás területén?*

— Az 1944. augusztus 23-át követő időszak sem tekinthető egyöntetű folyamatnak, de periodizálni más kritériumok alapján kell, mint a háború előtti időszakét. Az első, élesen elhatárolható periódus 1944 szeptemberével kezdődik és 1945 márciusáig tart, amikor is megalakul a Groza-kormány, és Észak-Erdélyt közigazgatásilag is visszacsatolják Romániához. Erre az időszakra a szeptember 12-én kötött fegyverszüneti egyezmény és a Román Kommunista Párt által vezetett Országos Demokratikus Arcvonal (ODA) növekvő befolyása nyomja rá bélyegét. A fegyverszüneti egyezmény 6. pontja értelmében a román kormány vállalta, egyebek között, hogy „hatályon kívül helyez minden faji megkülönböztetésen alapuló törvényt és ebből eredő megszorítást”. Ez a kötelezettség egyébként természetesen következzett az augusztus 23-a után élvonalba került RKP és a vele szövetséges demokratikus mozgalmak eszmei és politikai alapállásából is. Az őszi és téli hónapok dekrétumai és miniszteri rendeletei nagytakarítást végeznek a korábbi nemzetiségi politika boszorkányműködésében. Nemzetközi kötelezettségeinek megfelelően a kormány a zsidó lakosokat sújtó sérelmek megszüntetésére koncentrált. A magyar nyelvű oktatás kérdése még nem volt időszzerű, vagy legalábbis sürgős, egyrészt Észak-Erdély ideiglenes közigazgatási különállása, másrészt Magyarország sikertelen kiugrási kísérlete és katonai ellenállása miatt. Ekkor minden erőfeszítés — érthető módon — a háború megrövidítésére és a béke kivívására összpontosult. A Groza-kormány évei, amelyek ezután következtek, rendkívül aktív és termékeny időszaknak bizonyultak a nemzetiségi viszonylatok jogi és közigazgatási rendezésében. Ehhez az időszakhoz fűződik az ország magyar lakosságának széles körű mozgósítása, anyagi és erkölcsi tartalékainak csatorba állítása, és a magyar tannyelvű oktatás széles hálózatának kiépítése, amelynek ma is vannak nyomai.

— *Milyen széles volt ez a hálózat, vannak-e erre nézve megbízható adatok?*

— Hivatalos adatok tudomásom szerint nincsenek, de minden okunk megvan rá, hogy megbízhatónak ismerjük el azokat a számokat, amelyeket a Magyar Népi Szövetség 1947. november 21–22-én Temesváron megtartott harmadik kongresszusán Csákány Béla terjesztett elő főtítkári jelentésében. Eszerint az 1947–48-as tanévben 1790 magyar népiskola (elemi) és 173 magyar középiskola működött. (Gimnáziumok, főgimnáziumok, kereskedelmi, ipari líceumok, tanítóképzők tartoztak ezek sorába, munkájuk összefogásáról és irányításáról két magyar tankerületi főigazgatóság, s ezek keretén belül magyar tanfelügyelőségek gondoskodtak, s problémáikat a Nemzetnevelési Minisztériumban magyar államtitkár képviselte)<sup>1</sup>. A jelentés örömmel és elégtétellel állapította meg, hogy az adatok — az akkori időkre jellemzően — jelentős növekedést mutatnak az előző évekhez képest. Az 1946-os nagygyűlési jelentésben ugyanis 110-zel kevesebb magyar népiskoláról és 46-tal kevesebb magyar középiskoláról számolhattak be, ezek a közben eltelt év során kezdték meg oktató-nevelő tevékenységüket.

— *Milyen volt az iskolák területi megoszlása?*

— A legtöbb természetesen Erdélyben működött, arányosan megosztva a magyar lakosság területi elhelyezkedése szerint, de lehetőséget adva arra is,

hogy a már említett több évszázados nagy hírű középiskolákba beiratkozhas-  
sanak, és a bentlakásokban elhelyezést nyerhessenek lakhelyüktől függetlenül  
mindazok, akik ott akarták folytatni tanulmányaikat. Ugyanaz a jelentés,  
amelyre fennebb hivatkoztam, hirt ad arról is, hogy „...Bacău megyében rö-  
videsen négy magyar állami elemi iskola nyílik ama magyarság számára, mely  
nem jutott még hozzá, hogy anyanyelvén tanuljon meg írni és olvasni.” A fel-  
szabadulás utáni szervezkedés és az 1946-os választási kampány ugyanis első  
ízben nyitott lehetőséget, hogy a Magyar Népi Szövetség a csángóügy ugyanis első  
nyomába lépve, intézményesen is tehesen végre valamit a moldvai csángók  
kulturális felemelkedése, anyanyelvű művelődése érdekében. A Magyar Népi  
Szövetség — emlékezetem szerint — 60 000-re becsülte akkoriban a Bacău  
megyei csángó magyar lakosság számát.<sup>2</sup> A vezetőség részéről az ősbukaresti  
Czikó Nándor tekintette kiemelt feladatának, fő szívügyének a kérdést. És a  
sajtóban is több-kevesebb rendszerességgel jelentek meg az ötvenes évek közepéig  
híradások, tudósítások az első óvodák és az időközben körülbelül százra  
növekedett moldvai új magyar iskolák tevékenységéről, a kulturális vérkeringés  
csángó vidéki megindulásáról. Jórészt ezekben az években, lészpedi tanító  
korában jegyezte le Kallós Zoltán azokat a népköltészeti alkotásokat, amelyek  
később két híressé vált munkájában, a *Balladák könyvében* és az *Új guzsalyam  
mellett* címűben megjelentek. És ugyanekkor gyűjtötték össze a nyelvészek és  
néprajzosok azt a hatalmas népnyelvi, etnográfiai és folklóranyagot, amelynek  
kiadása jórészt a jövő feladata maradt.

— *Nem szólunk még a Bolyai Tudományegyetemről, amely szintén ezekben az években létesült, s amelynek megszervezése távolról sem jelenthetett egyszerű feladatot.*

— A magyar egyetem helyzete és beilleszkedése az újjászerveződő tan-  
ügyi rendszerbe minden szempontból *különleges* volt. 1944. október 11-én,  
amikor a szovjet és román csapatok felszabadították Kolozsvárt, hiánytalanul  
működő magyar egyetemet találtak itt, annak ellenére, hogy a csapatok be-  
vonulását hetekig tartó belövések előzték meg. Az egyetem ugyanis a gyára-  
kat megszálló és a gépeket, felszereléseket elhurcolni nem engedő munkások  
példáját követve, megtagadta a kiürítési kormánybiztos rendeletét, nem vonult  
vissza a horthysta hadsereggel és közigazgatással, így tehát nemcsak az ob-  
jektív szükségletek folytán, hanem bizonyos mértékben az ellenállás jogán is  
folytatta tevékenységét. Ugyanakkor. Szébenben türelmetlenül várta a vissza-  
térést a román egyetem, amely 1940 őszen odamenekült, s amely igényt tar-  
tott a régi épületekre, klinikákra, laboratóriumokra, mellékintézményekre.  
Nem nehéz elképzelni, milyen súlyos és főleg kényes kérdésekkel kellett  
szembenézni. Részletes taglalásuk külön könyvet érdemelne. A lényeg az, hogy  
a jó szándék, a kölcsönösen elfogadható kompromisszumok keresése és a kez-  
detekre jellemző határtalan bizalom minden nehézségen átgátlott, a kedvező  
politikai döntések láttán pedig a magyar lakosság legkülönbözőbb rétegei fog-  
tak össze, hogy az egyetem minden szükségessel rendelkezék új épületeiben  
is. 1945. június elsején törvény szentesítette a magyar tannyelvű állami egye-  
tem fennállását, amely december 11-én a Nemzetnevelési Minisztérium ren-  
delétével a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem nevet kapta.

— *A kölcsönösen elfogadható megoldások keresésével függött össze bizo-  
nyára az orvosi és gyógyszerészeti kar Marosvásárhelyre költözése is...*

— Amikor az orvosi kar hírneves professzorait, Miskolczi Dezsőt, Hajnal

Imrét és több más társukat felszólítottuk, hogy ránduljanak át velünk együtt Vásárhelyre, tekintsék meg az ottani lehetőségeket, eleinte vonakodtak, hogy aztán a helyszínen egyikük meglepetésében összecsapja a kezét és felkiáltson: „Kész Cambridge!” Az orvosi és gyógyszerészeti kar az 1948-as tanügyi reform után marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyászati Intézetté alakult. Első rektora Csögör Lajos volt, aki előzőleg a Bolyain is rektori tisztséget töltött be.

— *Az eddigiekhez hasonlóan bizonyára az országépítés külön kis hősi története fűződik a Mezőgazdasági Főiskola és a Magyar Művészeti Intézet létesítéséhez is...*

— Valóban így van, s külön kiemelendő az a rendkívüli odaadás, ahogyan neves írók, tudósok, művészek vállalták a szervezést, az építés gyakorlati feladatait. A mezőgazdasági főiskola magyar tagozatán tanított például Kós Károly is, az 1948-ban szintén Kolozsváron létesült Magyar Művészeti Intézet fáradtságot nem ismerő szervezője és első rektora pedig Kovács Zoltán, a kitűnő festőművész volt. A Művészeti Intézet a következő években aztán háromfelé oszlott. Kolozsváron maradt és román—magyar tagozatos főiskolává alakult a Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet és a Gheorghe Dima Zeneművészeti Intézet, a Szentgyörgyi István Színvészeti Főiskola pedig Marosvásárhelyre költözött.

— *Hogyan jellemezni összefoglalóan az építésnek ezt a szakaszát?*

— A felsorakoztatott tényekből és adatokból nyilvánvalóan kitetszik, hogy az óvodától az egyetemig és a főiskoláig terjedő hálózat kiépítéséről van szó, olyan intézményrendszerről, amely a gyakorlatban is képes volt biztosítani az anyanyelvű oktatás feltételeit. Ez az oktatási hálózat egészséges pezsgést hozott olyan vidéken is, ahol évszázados elmaradottságot és megfélemlítettséget kellett felszámolni. A Bolyai Egyetem pedig másfél évtizeden át történelmi jelentőségű munkát végzett a szellemi utánpótlás biztosításában, a magyar lakosság tudományos és közművelődési életének fejlesztésében.

— *Ugyancsak a fegyverszüneti egyezményt követő periódusra, a felszabadulást követő első időszakra tehető a Nemzetiségi Statutum megszületése. Ez mit tartalmazott az oktatás tekintetében?*

— A Nemzetiségi Statutum az első és a második periódus mezsgyéjén született, pontosan 27 nappal a Groza-kormány megalakulása előtt. A kormány akkor (február 7-én) Radescu tábornok elnökletével működött, s a Monarchia, amelyet a történelmi pártok konzervatív elemei vettek körül, még tartósnak tűnt. De a kormányban az Országos Demokratikus Arcvonal megfelelő súllyal rendelkezett és a továbbfejlődés útja is csak egy irányba mutatott. A Statutum kidolgozásában az észak-erdélyi magyarság politikai képviselője (a vázolt általános körülmények miatt) nem vehetett részt. Ez rányomta bélyegét a törvény tartalmára, amennyiben főként a nemzetiségileg súlyos helyzetben levő dél-erdélyi magyar lakosság lefokozott lehetőségeit és minimálisra redukált igényeit tartotta szem előtt. Hogy példával is érzékeltessem a dolgokat: a magyar egyetem helyzetéről, a reális szükségletekről, amelyekre megoldást kellett találni, az előbbieken már szoltam. A Statutum beírta azzal, hogy magyar és német nyelvű tanszéket irányozott elő a jogtudományi és bölcsészeti karon „a szükségletekhez képest, illetve a hallgatók nemzetiségi megoszlásának figyelembevétele mellett”. Észak-Erdélyben elvileg fel sem merült az a kérdés, hogy fennmaradjon-e vagy létesülhet-e magyar tannyelvű középiskola vagy szakiskola, itt inkább a négy év alatt válságosabb helyzetbe került román iskola-hálózatnak a szükségletekhez mért kiépítése, helyreállítása volt a probléma,



s jobbára csak olyan kérdések merültek fel: van-e ennek vagy annak az iskolának a működésére igény, megfelelő épület, tanszemélyzet vagy költségvetési fedezet? Az Antonescu-rendszer hagyatékának felszámolásában viszont a dél-erdélyi magyar iskolarendszernek a nullpont közeléből kellett elindulnia, nem is szólva a csángó lakosság iskoláiról. A Statutum jótékony hatása azonban nem merült ki az azonnal lehetővé vált lépésekben és változásokban. Már a Groza-kormány idején, 1948. február 6-án, a Statutumra való hivatkozással, miniszteri határozat jelent meg, Miron Niculescu közoktatásügyi miniszter aláírásával (a 39 326-os számú), amely hatályon kívül helyezve az Anghelescu-féle törvény rendelkezéseit, előírta, hogy „a magyar tannyelvű középfokú és elemi oktatásban minden tantárgyat, beleértve a történelmet, földrajzot és az ország alkotmányát, magyar nyelven tanítsák”. Ugyanakkor azt is leszögezte, hogy „a román nyelv tanítása az elemi oktatás harmadik osztályával kezdődik”. De aki ma olvassa a Statutum szövegét, a közbejött sok-sok változás ellenére is világosan láthatja, hogy az valóban fordulatot jelentett a nemzeti-ségi oktatási rendszerben. Az 1948. évi tanügyi reform nem helyezte hatályon kívül a Statutum rendelkezéseit, és az Igazságügyi Minisztérium nemrég kiadott kimutatása, az érvényben levő törvények repertórium (Repertoriul General al Legislatiei in vigoare) a Statutumot is érvényben levőként tartja nyilván.

— *A történelmet, a földrajzot és a társadalmi-politikai ismereteket ma-napság tudomásom szerint . . .*

— Részben anyanyelven, részben románul tanítják a nemzetiségi iskolák-ban. Anyanyelven az egyetemes történelmet és az általános földrajzot, románul meg az ország történelmét és földrajzát.

— *Hadd kérdezzem meg nyíltan: a Groza-kormány időszakára és a hat-  
vanas évek végére, a hetvenesek elejére tett előbbi megjegyzését úgy kell ér-  
telmezni, hogy közben vagy a később történt változásokkal, vagy a változások  
egyikével-másikkával szemben fenntartásai, kritikai szempontjai vannak?*

— A Groza-kormány éveit két vonatkozásban találjuk — azt hiszem, fenn-  
tartás nélkül mondhatom többes számban — kiemelkedő időszaknak. A kor-  
mány, mint az előbbiekből is kiderül, nem érte be az örökölt helyzet taga-  
dásával, a hátrányos megkülönböztetések hatálytalanításával. Változtatási  
szándékait egyrészt törvényekkel támasztotta alá, másrészt építő tevékenység-  
get fejtett ki a reálisan jelentkező hiányok pótlására, a fejlődési tendencia és  
a korszerű igények kielégítésére. Ennek titka a jó szándék és az elvszerűség  
mellett a nemzetiségek reprezentatív képviselői szerveivel fenntartott állandó  
kapcsolat és együttműködés volt. A Magyar Népi Szövetség és a többi tömeg-  
szervezet képviselőinek álláspontját gyanakvás és előítélet nélkül meghallgat-  
ták megyei és országos szinten is, és nem zárkóztak el az alulról jövő kezde-  
ményezések elől. A Groza-kormányt követő években valahogy az a hivatalos  
álláspont kerekedett felül, hogy a nemzetiségi kérdés egyszer s mindenkorra  
megoldódott, ezen a téren nincs és nem is lesz több teendő, az állandóan vál-  
tozó körülmények között immár nem is nagyon kell figyelni az anyanyelvű  
oktatás alakulására, folyamatosságának biztosítására. A hatvanas évek végét  
azért emeltem ki pozitív értelemben, mert kitartó igénylés és hosszas vita után  
megjelentek az első szakmai tagozatok magyar nyelven is néhány foglalkozási  
ágban. Mint az oktatásügyi miniszter akkori tanácsosa, közvetlenül is tapasztal-  
hattam, hogy a párbeszéd azokban az években és a hetvenes évek elején is  
magas szinten, döntő fórumokkal folyt. Meggyőződésem, hogy ha végig az az

igazgatási és ügyintézési szellem és módszer uralkodott volna, meglepéssel s mindenestre bizalommal szólhatnánk a Groza-kormány éveit követő időszakról, a hetvenes évek második feléről és a továbbiakról is. Sok zavaró, lehangoló esemény elkerülhető lett volna. A probléma sajnos ma az: hogyan tartóztatható fel a magyar tannyelvű oktatás válsága, hogyan lehet feltölteni a réseket és biztosítani a korszerű fejlődést, ötvözve a nemzeti és népi hagyományokat a tudomány legújabb eredményeivel.

— *Milyen résekre, zavaró és lehangoló eseményekre céloz?*

— Mindenekelőtt az iskoláskorú magyar fiatalok anyanyelvű tanulási lehetőségeinek csökkenésére. Az anyanyelvű oktatás válságát tovább mélyítik azután a magyar szakemberek és tanügyi káderek utánpótlásában mutatkozó hiányosságok, a főiskolák végzettjeinek kihelyezésében észlelhető hibák és zavarok. A példák folytathatók, a kijelentés alátámasztására mindenki fel tud hozni eseteket saját maga, ismerősei, barátai tapasztalata alapján, de — országos adatok hiányában — összefüggő képe közönséges halandónak nemigen lehet.

— *Professzor úr, Ön nem sorolható ebben a vonatkozásban a közönséges halandók közé, épp ezért megkérem, hogy körvonalazza kissé közelebből az említett kérdéseket, még ha értesülései nem is mondhatók teljesnek...*

— Az ötvenes évek közepétől — mint ismeretes — több ízben is sor került líceumok, tanítóképzők, szakiskolák összevonására, átalakítására, profiljának megváltoztatására a tanügy egységesítésének jegyében. Mintegy tizenöt—húsz éve ez a törekvés a modernizálásra tett fokozott erőfeszítésekkel egészült ki, ami főként a nagyarányú szakosításban és a gyakorlathoz, a termeléshez való szorosabb kapcsolódásban nyilatkozott meg. Az egyesítésnek, a román és a magyar iskolák összevonásának indokaként eleinte nem, vagy csak nagyon kis mértékben szerepeltek gazdasági megfontolások, takarékosági szempontok, és sohasem kimondottan az anyanyelvű oktatás megszüntetése. Az „elvi alap”, a fő „érv” az volt, hogy a lépés elmélyíti, szorosabbra vonja és kiteljesíti a román és magyar fiatalok összetartozását, a román nép és a magyar nemzetiség barátságát és testvériségét. A végrehajtás során, a gyakorlatba ültetés eredménye azonban sajnos a magyar nyelvű közoktatás fokozatos sorvasztása volt. Elsőként a moldvai csángó magyar gyerekek számára létesített óvodákat, elemi iskolákat szüntették meg az ötvenes évek végén, és bezárta kapuit a bákói tanítóképző magyar tagozata is. Utóbb ez a folyamat tovább növekedett, mind több és több iskolára terjedt ki. A hetvenes évek második felében, egészen pontosan az 1970—77-es tanévben a Nevelés- és Oktatásügyi Minisztérium adatai szerint 33 155 megfelelő korú magyar gyerek folytatta líceumi, szakiskolai vagy technikai tanulmányait román iskolában, és 34 738 tanult anyanyelvén. Ezek közül azonban 15 591 olyan iskolába járt, ahol a szaktárgyakat csak románul adták elő. Vagyis mindössze 19 147 magyar líceumi tanuló részesült teljes egészében anyanyelvű képzésben, oktatásban és nevelésben.<sup>3</sup> Hogy az ilyen helyzet milyen mértékben használ a barátság és testvériség elmélyítésének, mennyire szolgálja az eredetileg deklarált célokat — azt nem nehéz elképzelni. 1973-ban lépett életbe az a tanügyi rendelet, amely előírja, hogy magyar nyelvű ötödik osztály indításához 25 tanuló szükséges, líceumi osztályhoz pedig 36. Ugyancsak 1973-ból származik a 703-as dekrétum (ez utóbb az 1974. évi 26. számú törvénnyé változott), amely előírja, hogy azokban a községekben, ahol az együtt élő nemzetiségek nyelvén működő isko-

lák léteznek, román előadási nyelvű tagozatok vagy osztályok létesítendőek, függetlenül a tanulók számától. A nagyarányú szakosítás, amiről már említést tettem, tovább bonyolította az iskolák átszervezésével, profilváltozásával, az új iskolák létesítésével és a régiek átalakításával járó folyamatot. A kívülálló számára a helyzet még áttekinthetlenebbé vált. Hogy milyen eredményekkel járt és jár a szakosítás, beváltotta-e a hozzá fűzött reményeket, vagy sem — azt csak alapos, körültekintő, a távlati célokat is figyelembe vevő elemzés derítheti ki. Személyes benyomásom, hogy az átalakítás meglehetősen prakticista jellegű volt, kevés súlyt fektetett és fektet mind a mai napig magának a tanulásnak a megszerettetésére, a gondolkodási készség kialakítására. A szakosítás ürügyén ugyanakkor felszámoltak több olyan magyar nyelvű évszázados iskolát és iskolai intézményt is, amely megbecsült nemzeti és humán hagyományokkal rendelkezett, s amelynek átszervezése a nevelés és oktatás általános ügyének is vesztesége. Ezek a túlzott szakosítási tendenciák rosszul értelmezett homogenizálási törekvésekkel is bonyolódtak. Mindenesetre a jelzett válságnak egyik tünete, megnyilatkozási módja, hogy magyar nyelvű közoktatásról lehet még beszélni, noha az — mint az elmondottak jelzik — rendkívül hézagos, nagy űröket tartalmazó; összefüggő iskolahálózatról, intézményi rendszerről azonban már nem.

— *Mi a helyzet az egyetemi és főiskolai oktatással?*

— Amikor 1959-ben többé-kevésbé ismert körülmények között sor került a két egyetem egyesítésére, a kiindulópont az volt, hogy a Babes—Bolyai Tudományegyetem a jövőben kétnyelvű, egységes intézményként fog működni. A döntést Gheorghiu-Dej elnökletével párt- és kormánybizottság hagyta jóvá, s az okmány pontosan meghatározta azokat a diszciplínákat, tudományágakat, amelyeken magyar nyelven is előadnak. A neveléssel, oktatással, a tanárképzéssel és a közművelődéssel összefüggő tudományágak voltak ezek, és a kurzusok nagy többségét tették ki. Voltak aztán olyanok is, amelyek a hallgatók viszonylag szűkebb körét érintették (azokat, akik a tudományos kutatást választják életcélul, vagy akik közvetlenül az államapparátusban, az igazságszolgáltatásban kívánnak elhelyezkedni), ezek részére a dokumentum román nyelvű előadásokat irányzott elő. A történelem—filozófiai karon létező három szak közül például a döntés értelmében Románia történelmének és az Egyetemes Történelemnek a kurzusait román nyelven tartották (az egyetemes történelmet, mint tárgyat, magyarul is előadták), a tanárokat képező harmadik szaknak (a filozófia—pedagógia—történelemnek) a kurzusait viszont párhuzamosan románul és magyarul is. Ugyanez az elv érvényesült a többi karon is. A magyar kurzusok száma az egyesítéskor mintegy 80-at tett ki, s ha ehhez hozzávesszük, hogy a határozat értelmében a magyar hallgatók számára minden karon és szakon anyanyelven kellett előadni a társadalomtudományi ismereteket (a tudományos szocializmust, a politikai gazdaságtant, a dialektikus és történelmi materializmust), hogy a természettudományi és jogi karon lektorátusokat kellett szervezni a szakkifejezések anyanyelven való elsajátítása érdekében, nos, akkor számuk megközelítette — ha épp nem haladta túl — a százat.<sup>4</sup> Jelenleg a filozófia—történelem karon nincsenek magyar előadások. A 86/87-es tanévtől minden tárgyat románul tanítanak, beleértve a társadalomtudományi és pedagógiai ismereteket is. Nem tartanak magyar nyelvű előadásokat a természettudományi—földrajz karon sem. Akadnak még helyel-közzel a matematika—fizikán s a kémián, és vannak aztán a filológián, a magyar nyelv és irodalom szakon — bár a tendencia itt is a csökvényesedés felé mutat.<sup>5</sup>

Mindent összevetve: az 59/60-as tanév mintegy száz magyar nyelven tartott kurzusához viszonyítva a maiak száma nem haladja meg a tizenötöt.

— *Hogy csökkent le ilyen nagymértékben a kurzusok száma?*

— Ne felejtjük el, hogy az egyesítés közel harminc évvel ezelőtt történt. Az akkori tantestület jelentős része kioregedett, nyugdíjba ment, sokan el is haláloztak, s a fiatalok előléptetésénél, a tanársegédek toborzásánál, a lektorok, előadótanárok kinevezésénél sajnos nem ügyeltek eléggé arra, hogy az egyetem továbbra is kétnyelvű, egységes intézményként fejthesse ki tevékenységét. Arra gondosan vigyáztak, hogy a különböző átszervezések, alakítások, átcsoportosítások során az érintettek ne kerüljenek előnytelenebb besorolásba, ne részesüljenek anyagi vagy másfajta hátrányba. Arra már kevésbé, hogy az alapelvek se szenvedjenek csorbát. Csupán két példát hozok fel az előbbieket illusztrálására: a történelem szakon (nem a történelem—filozófia karon, mert akkor a filozófiai és a pedagógiai kurzusokat is ide kellene számítani, hanem csupán a történelem szakon) egyesítéskor 43 volt a tantestületi tagok száma, ezek közül 14-en jöttek a Bolyairól. Időközben az összetétel érthető módon megváltozott, számos új tantestületi tag kinevezésére került sor. A tanszéken pillanatnyilag csupán két magyar tantestületi tag van: egy, aki az egyesítés óta ott fejt ki tevékenységét, és egy újabban kinevezett fiatal. Mindketten románul adnak elő. A kémia karon egyesítés előtt az 58/59-es tanévben 45 román szakember volt a Babesen, 35 magyar a Bolyain. Itt is megtörténtek a megfelelő változások, de az utánpótlás biztosításánál több mint harminc ifjú román szakember és mindössze egy magyar fiatal kinevezésére került sor. És a példák száma tovább szaporítható.

— *A többi egyetemen és főiskolán is hasonló a helyzet?*

— Nagyon valószínűnek tartom, de ezek helyzetét nem ismerem. Azt tudom, hogy amikor a döntés a két kolozsvári egyetem egyesítéséről megszületett, bejelentették, hogy a Kolozs Tartományi (akkor még tartományok voltak) Pártbizottságtól javaslat érkezett, hogy a román és magyar szakkal működő Mezőgazdasági Főiskola kurzusait egységesítsék, és vezessék be egyöntetűen a román nyelvű oktatást. Azt is tudom, hogy a vásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskolára, amely 1975 óta kétszakos (román—magyar előadási nyelvű) intézetté változott, a 87/88-as tanévre már csak 3 magyar főiskolást vettek fel, két fiút meg egy leányt.

— *Mi a helyzet a felvételi vizsgákkal?*

— Három éve meglehetősen sok találgatás kíséri a felvételi vizsgákat. Hogy lehet-e vagy sem a filológián kívül más karokon is magyarul felvételizni, hol lehet és hol nem lehet? Eleinte akadtak egymásnak ellentmondó esetek is. Kihirdették például, hogy lehet magyarul is dolgozatot írni (a felvételik mind írásban történtek), de a tétéleket nem írták fel magyarul, s ebből értelmezési zavarok keletkeztek. Másutt felírták. Utóbb a szempontok egységesebbé váltak. Még hozzá olyan értelemben, hogy tisztázták: az a felvételiző írhat magyarul, aki líceumi vagy szakiskolai tanulmányait is anyanyelvén folytatta, s az egyetemre vagy főiskolára is olyan szakra jelentkezik, ahol léteznek magyar kurzusok. Annak viszont, hogy valamelyik karon, illetve szakon létezzenek, az a feltétele, hogy a hallgatók között legalább heten akadjanak, akik ezt kifejezetten kérik. És — manapság ez a hetes csoportlétszámnál is hangsúlyosabban kerül szóba —, hogy létezzenek előadók, akik a kurzusokat a nemzetiségek nyelvén megtartják.

— *A végzetek elhelyezésében mutatkozó hibákról és zavarokról is említést tett az imént, professzor úr...*

— A kolozsvári és marosvásárhelyi egyetemek, főiskolák végzettjeinek és a szülőknek döntő többsége évek óta panaszolja, hogy az elhelyezésnél többnyire a Kárpátokon túli területeken (Moldva, Munténia, Olténia), nem szülőföldjük, hozzátartozóik közelében jelölik ki a munkahelyüket, a bukaresti, iasi, craiovai egyetem végzettjei meg többnyire erdélyi helységeken dolgozhatnak. A meghirdetett helyek közül nagyjából tanulmányi eredményeik alapján választhattak a hallgatók. (Azért csak nagyjából, mert a közösségi munkában kitűntek, a családosok, a zárt városokba szülő személyazonossági igazolvánnyal rendelkezők előnyben részesültek.) Utóbb a telekommunikációs elhelyezési rendszer megszűnt. Az is előfordult nem egy esetben, hogy a filológusok közül a magyar főszakos — idegen nyelv (angol, francia stb.) mellékszakos hallgatókat nem a fő-, hanem a mellékszakjuk alapján osztják be valamelyik moldvai vagy olténiai iskolába.<sup>6</sup>

— *Újabban hallani (egyszer-máskor nemzetközi fórumokon is) olyan intelmeket és figyelmeztetéseket, hogy rendben van, meg kell adni a nemzetiségeknek az őket megillető jogokat, de nem többet, nem pluszban valamit az ország többi lakosához képest. Mi az Ön véleménye erről?*

— Ez az okoskodás fogalomzavarban szenved. Igaz ugyan, hogy a nemzetiségek a nemzeti egyenlőség jegyében más jogokat is kérnek, mint amelyekkel a többségi állampolgárok rendelkeznek, de ezek más jogok és nem többletjogok. A nemzeti egyenlőség értelmében a többség szabadon használja a maga többségi nyelvét, s azon valósítja meg önmagát. Az anyanyelv szabad érvényesítésének joga, a nemzeti egyenlőség elve alapján, a kisebbség számára más nyelvnek, a maga kisebbségi nyelvének a szabad használatát jelenti. Ez nem több, mint a többség joga, gyakorlatilag valójában még mindig kevesebb, mivel szűkebb az a kör, amelyben nyelvhasználati jogát érvényesíti. Plusz jogot — a minden lakosnak kijáró egyenlőséggel szemben — az igényel, aki anyanyelvét nemcsak a maga számára akarja biztosítani és érvényesíteni, hanem rá akarja oktrojálni más közösségre is. Áll ez a társadalmi viszonylatok más területére is. A lényeg, hogy az *esélyek* legyenek vagy maradjanak egyenlők. Ehhez pedig elengedhetetlen, hogy vegyük tudomásul: a társadalom bizonyos dolgokban differenciált, és vannak olyan közösségei, amelyek ezekben a bizonyos dolgokban *mások*. Mások, de nem ellentétesek. Viszont éppen, mert mások, a meghirdetett általános jogokat csak a maguk másságán, másféleségén (nyelvén, zenéjén, szokásain, körülményein) keresztül élvezhetik. Ennek a kérdésnek a vizsgálatánál ütközünk bele a társadalomtudománynak abba a mulasztásába, hogy nem mélyült el kellőképpen a nemzeti identitás társadalmi funkciójának tanulmányozásában a vegyes nemzetiségű országrészek, vidékek feltételei között.

— *Egy másik, napjainkban szintén többször felmerült szempont szerint a nemzetiségeket, népcsoportokat aszerint illetné meg több vagy kevesebb jog, hogy milyen számszerű arányt képviselnek. Létezik a jogban valamiféle kis nép vagy népcsoport — kis jogok; nagyobb népcsoport — nagyobb jogok elv? Ha igen, mi az a nagyságrend, amittől felfelé egy népet megillet az anyanyelv szabad használatának és az anyanyelvű oktatásnak a joga, lefelé pedig nem?*

— A nemzetiségi harcok irodalmában és a napi sajtóban felbukkan az a tendencia, hogy egyik vagy másik nemzeti közösség igényeinek alátámasztá-

sára kritériumokat kovácsoljanak az illető nemzetiség társadalmi és politikai súlyának kidomborítására, követeléseiinek alátámasztására. Mint ahogyan újabban az eset fordítottjával is találkozunk: hasonló hivatkozásokra jogos igények visszautasítása érdekében. Gyakran ismétlődő kritérium például a létszám, a közösség nagysága, amivel szemben többnyire a létszám alacsony voltát (kis nép, népcsoport) szokás felhozni. A számbeliség mellett azonban gyakori a fejlettségre, kompaktságra, szórvány-mivoltra, elmaradottságra, magas, alacsony vagy kialakulatlan politikai öntudatra való hivatkozás. Sokféle népcsoport, nemzetiség vagy nemzeti kisebbség él manapság is más nemzeti államokba élkelten, a legkülönbözőbb körülmények között. Éppen ezért az esélyek egyenlőségének biztosítása — amiről az előző kérdésre adott válaszómban szó volt, s ami vezérelv a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldásában — a különböző helyzetektől és körülményektől függően különböző kell hogy legyen. Vannak kisebbségek, amilyenek például a svédek Finnországban és az olaszok Svájcban, amelyek számbelileg kicsik, de (hála történelmileg kialakult életfeltételeiknek) kultúrájuk és hagyományaik révén súlyosan esnek latba. Köztudomású, hogy Finnországban nemcsak a nemzetiségi oktatás kérdéseit oldották meg példamutató módon, hanem a helységek neveit is kifüggesztik svéd nyelven ott is, ahol nem élnek, vagy csak elenyésző arányban élnek svédek, s a feliratok még a pénzen is kétnyelvűek. Pedig az ország összlakosságához viszonyítva a svédek számaránya mindössze 7%-ot tesz ki. Hasonlóképpen az is közismert, hogy a hozzánk földrajzilag is közel fekvő Svájc azzal járt és jár rendületlenül az élen, hogy nem csak a közoktatást, hanem az államigazgatásának szerkezetét is a nemzetiségi struktúrához idomította, s a kölcsönös megértés olyan légkörét tartja fenn, hogy a 0,81%-ot kitevő rétorománok olyan kantonokban és kantoni székhelyeken (például Zürichben) is korlátozás nélkül használhatják nyelvüket, ahol csak elszórtan fordulnak elő. Nem csak a személyes, hanem a hivatalos érintkezésben is. Ez a két példa rávilágít annak jelentőségére is, hogy az adott kisebbség nyelvileg egy szomszédos ország nyelvéhez kapcsolódik.

— *Az ellenkező példák bizonyára jóval meghaladják ezeket...*

— A kurdok például világviszonylatban élvonalban állnak, de számbeli nagyságuk ellenére nem csak a nemzetközi porondon, hanem saját körükben sem tudták eddig számbeliségüknek megfelelően elismertetni nemzeti törekvéseiket. Megosztottságuk, amelyet bizonyos erők fenntartanak és ápolnak, megakadályozza őket ebben. Európa nagy kisebbségeinek számítanak a spanyolországi katalánok és baszkok, s még csak kísérlet sem történt, nem is történhet arra, hogy a maguk számára azonos státust ismertessenek el. És Európa legnagyobb nemzetiségi, nemzeti kisebbségi csoportjai közé számítunk mi, romániai magyarok is. A nagyság szerinti osztályozásnál, a kis, közepes és nagy csoportok méricskélésénél, a kritériumok boncolgatásánál tudományosabbnak és célravezetőbbnek találom, hogy minden nemzetiség helyzetét a maga sajátos körülményei szerint vizsgáljuk és ítéljük meg, de minden esetben tartsuk szem előtt az esélyek egyenlőségét biztosító feltételeket és a fejlett modern társadalmi berendezkedés szempontjait. Ha egy kisebbség nemzeti törekvései megfogalmazásában és képviselésében történelméből és adott körülményeiből indul ki, és előrettekintő, modern berendezkedésre és kapcsolatrendszerre törekszik, akkor valószínűleg számíthat a nemzetközi elismerésre is, és eséllyel léphet fel igényei kivívásában. Persze nem feledkezhetünk meg arról, hogy ítéleteinkben, állásfoglalásaikban mások is többnyire a maguk érdekei

szerint osztanak és szoroznak, s arról sem, hogy az igények kivívása, a jogok érvényesítése rendszerint nem könnyen, nem önmagától és nem automatikusan megy végbe.

## JEGYZETEK

1. A demokratikus erők győzelme szempontjából döntő fontosságú 1946-os választások előestéjén a magyar tanfelügyelők kiáltvánnyal fordultak a választókhoz. „A Magyar Népi Szövetség harcában — szólt a brassói *Népi Egység* november 6-ai számában megjelent felhívás — kezdettől fogva legelső helyen állott a magyar iskolakérdés. Biztosította iskoláink fennmaradását, új iskolák felállításával lehetővé tette, hogy minden magyar gyermek magyar iskolában anyanyelvén tanulhasson. Kiszéközlte a kormánytól állami és felekezeti tanítóinknak és tanárainknak a fizetését...” (Az első időkben ugyanis — mint ugyancsak a Népi Egységből, az erdélyi magyarsághoz intézett 1945. június 28-ai felhívásból tudható meg — az MNSZ által létesített Petőfi-alapból, majd a Magyar Segélyező Bizottsághoz befolyt összegekből fizették őket.)

2. Néhány forrás és tájékoztató adat a moldvai csángó magyarok lélekszámáról: Koós Ferenc (1828—1905) bukaresti református lelkész és tanító 1890-ben Brassóban megjelent *Életem és emlékeim* című munkájának II. kötetében beszámol egyebek között a rendkívül szapora csángóknál tett 1859-es látogatásáról, s megállapítja, hogy a szereti, besztercei és a tatrosi kerületben már akkor „...negyvenezerre tehetjük a római katolikus magyarok számát” (257. old.). Ugyanebből az összeírásból kiderül, hogy a román nyelvű katolikus csángók száma mintegy tízezer volt. Abban az évben az eklézsiákban három magyar és huszónhárom román pap szolgált. Csaknem egy évszázaddal később Kovács György arról ír *A szabadság útján* című irodalmi riportkönyvében, hogy „...a kiteljesülő nemzeti jogegyenlőség kézzelfogható bizonyítékaként megszületnek az első magyar nyelvű iskolák a szolgaság bilincseibe vert, antoneszkánus orvosok által vizsgálatot, fajlelemzéssel rettegésben tartott, csendőrszuronyokkal megkínzott csángó falvakban”. (Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 1950.) Az 1954-ben ugyanott megjelent *Moldvái csángó népdalok és népdaladák* című gyűjtemény bevezető tanulmánya megállapítja: „...ma Moldovában, közel kilencven falut lehet számon tartani, amelyekben kis részben, jelentős százalékban vagy többségben magyarul beszélő csángók élnek. (7. old.) Beke György 1971-es utazása során megpróbálta *helyszíni* adatközlő segítségével felmérni az elnémult Bákó környéki csángó magyarok lélekszámát. Ha összeadjuk a számokat, szintén hatvanezer körüli adathoz jutunk. (A Hét, 1972. február 18.) Szabó T. Attila *Nyelv és múlt* című kötetében (1972) részletes beszámoló található a csángók földrajzi elhelyezkedéséről és nyelvjárási sajátosságairól. Újabban Gunda Béla próbál összefoglaló képet adni *A határainkon kívüli magyar néprajzi kutatások* című munkában közölt tanulmányában. Az ötven—hatvanezres lélekszámot minimumnak mondja. „Ez a szám — írja — nem fejezi ki azt a népességet, amely már csak a nagyszülők, a szülők révén magyar. A különböző hatósági intézkedések következtében, ha ez a csoport nyelvét nem is veszítette el teljesen, de magyar öntudatát igen, s ezért kerüli — legtöbbször félelemből — mindazokat a tényezőket, amelyekkel kapcsolatban magyarságát kifejezhetné. Még a kutató magyar nyelvészeket és etnográfusokat is. Ha ezek lélekszámát is tekintetbe vesszük, akkor 70—80 ezer, közel százezer a moldvai magyarok száma. Domokos Pál Péter még legutóbb is 120 ezer lélekről beszél. A Moldvát jól ismerő Halász Péter 60—80 ezer magyart tart számon. Ebből a közel 100 ezernyi népességből — megfelelő intézkedéssel — kb. 50—70 ezret meg lehetne menteni a magyarság számára...

Mindenképpen az a tapasztalatom, hogy még ma is jelentékeny lappangó magyar népesség él Moldvában.” (TIT kiadása, 1984. 69. old.)

3. Abban a memorandumban, amelyet Takács Lajos 1977-ben az RKP központi vezetőségéhez intézett, s amely később szélesebb körben is ismertté vált, ugyanezek az adatok szerepeltek.

4. Filozófia—pedagógia—történelem karon 22 kurzust tartottak magyarul, a matematika—fizika kar négy szakán 18-at, a kémia karon 6-ot, a természetrajz—földrajz karon (idetartozott a biológia is, mint főszaak, a földrajzzal párosítva, vagy a földrajz főszaak biológia mellékszakkal) 19-et. A filológián, akárcsak a történelem—filozófián három szak szerepelt, ezek között a magyar nyelv és irodalom külön önálló szakként és idegen nyelvekkel — franciával, angollal, némettel, oroszsal párosítva. Ez újabb 15—20 kurzust tett ki. Vegyük hozzá ezekhez a már említett filozófia—társadalomtudományi jellegű kurzusokat és a lektorátusokat, s számuk mintegy százra kerekedik, sőt meg is haladja azt.

5. A két egyetem egyesítésekor a magyar szakon 39 főszaakos és 40 mellékszaakos hallgató tanult, 1968-tól kezdve a felvett hallgatók száma 25-re, 1975-től 15-re csökkent, 1985-től pedig heten folytatják tanulmányaikat a nappalin, nyolcan pedig a levelezőin. Nem megy ritkaságszámba az sem, hogy váratlan módon megváltoznak a fő- és mellékszaak kombinációs lehetőségei. A 85/86-os és 86/87-es tanévben például a magyar szzaakos hallgatók csak a román nyelv és irodalmat vehették fel mellékszaakként, mert francia—angol stb. nyelv- és irodalomkurzusok nem indultak az elsőszevek számára. Ha viszont a 87/88-as felvételi-re készülőök közül valaki az előző két év tapasztalatai alapján magyar—románra készült, pórul járt, mert ezúttal mellékszaakként a magyar mellé csak az angolt lehetett választani. Ezek a lehetőségek többnyire akkor derültek ki, amikor átváltani már késő volt.

6. A *Köznevelés* 1987. október 2-ai számában a *Román pedagógusok a magyar iskolákban* c. cikkben ez olvasható: „Kovászna megyébe az utóbbi két évben 220, magyarul nem tudó fiatal román pedagógust (Hargita megyébe még többet), frissen végzett matematikusokat, fizikusokat, biológusokat, zenezszaakosokat stb. helyeztek, valamennyit magyar tannyelvű iskolába. Ugyanakkor a kolozsvári egyetem magyar nyelv és irodalom szzaakának végzettjei évek óta csak moldvai, munténiai, kárpátontúli iskolát választhatnak, ott pedig második szzaakjukat, angolt, franciát stb. tanítanak román gyermekeknek — románul. Nem jöhetnek el állomás-helyükről, mivel a romániai törvények szerint a fiatal pedagógusoknak az első három évben a kinevezési helyükön kell tanítaniuk, különben végképp elvesztik tanárként való véglegesítésük jogát. A három esztendei gyakornoki idő eltelével pedig nemigen találhatnak tanári állást magyar helységek magyar iskoláiban, mivel időközben azokat oda kinevezett román kollégáik foglalták el, akik legtöbbször később sem akarják otthagyni a számukra gyakran igen előnyös állásokat”. (Szerk. megj.!)

*Utóirat:* Hogy az 1984-től kezdve életbe léptetett rendelkezések (román anyanyelvű szaktanárok magyar iskolákba való tömeges kinevezése, az általuk tanított tárgyak „nyelvcseréje”, a magyar végzeteknek a Kárpátokon túli területekre való rendszeres kihelyezése, egyetemi szinten pedig a magyar nyelv idegen nyelvvé nyilvánítása) egy nagyarányú tervnek, a magyar anyanyelvi oktatás végleges felszámolását célzó intézkedéssorozatnak a szerves részét jelentik, azt az 1988 nyarát, Demeter János professzor hirtelen halálát követő események cáfolhatatlanul bizonyítják. Az 1988—89-es tanév kezdetén a hatóságok immár nem elégedtek meg a román „misszionárius” pedagógusok újabb évjázatának munkába állításával, hanem egész osztályközösségeket telepítettek át idegen nyelvi környezetbe. Kárpátokon túli román osztályokat helyeztek át vegyes lakosságú erdélyi, illetőleg magyar többségű székelvöldi helységekbe, és magyar iskolai osztá-



lyokat moldvai, havasalföldi, olténiai, legjobb esetben bánági vidékekre. Egy évekkel korábban is létezett, keveseket érintő és szörványosan előforduló gyakorlat vált ezzel természetellenesen felduzzasztottá, abszurd módon, kórosan kiterjedtté. Az ugyanis nem egyszer előfordult már, hogy bizonyos speciális szakmák elsajátítására (például rádió- és tévészerelők, telefonműszerészek vagy más hasonló szakemberek kiképzésére) a túlnyomóan magyarul beszélő megyékből is Bukarestbe vagy más regáti városokba irányították tanulmányaik idejére a jelölteket, kiképzésük után azonban rendszerint visszavárták és visszahelyezték őket előző munkahelyükre. Ezt a helyzetet 1988-ban tarthatatlan egyoldalúságnak minősítették, mondván: egyes megyék csupán hasznot húznak a szakképzésből, a terheket meg mások viselik. És a manipulált premisszákból homogenizáló következtetést vontak le: Kovásznának, Hargitának és több más megyének cserébe Kárpátokon túli megyék tanulóinak szakképesítését kellett vállalnia. Így kerültek át teljes román osztályok a Székelyföldre, olyan ritkának semmiképp nem mondható szakmákra, mint a fafeldolgozás, textilipar, mechanika stb. Az áttelepített tanulókkal arra is szerződést kötöttek, hogy az iskolát patronáló ipari egységben fognak dolgozni, vagyis véglegesen letelepednek az őket befogadó megyében. Ez Kovásznában évente 10—12 osztályt (400—500 tanulót jelent), Hargita megyében ennek több mint kétszeresét. (Többek között a sepsiszentgyörgyi textilipari és kereskedelmi, a kovásznai faipari líceumba telepítettek át román osztályokat.) Ugyanakkor jó szakmák ígéretével próbáltak és próbálnak rábírní magyar osztályokat, hogy távoli román megyékben folytassák tanulmányaikat. Hogy az elképzelés milyen mértékben valósul meg, mennyire lanyhul vagy enyészik el a szülők mindkét részről fellángolt ellenkezése — arról egyelőre korai még véleményt mondani. Egy dolog bizonyos: a hatóságok nem tettek le terveikről, a kérdés nem került le a napirendről.

Valószínűleg az elképzelések folytatásához és kiegészítéséhez tartozik az az 1989 nyarán született rendelkezés is, amely három évre kötelezővé teszi az egyetemre be nem jutott érettségizettek munkába állását. A be nem jutottak sorában több ezer magyar fiatalnak kellett már az év második felében elfoglalnia kijelölt munkahelyét, főként román bányavidékeken, országos munkatelepeken, beilleszkednie az ottani élet- és munkakörülményekbe.

Az 1989—90-es tanév kezdetén bekövetkezett a teljes tankönyvválság is. A magyar nyelvű tankönyvek úgyszólván teljesen eltűntek (a tankönyvkiadó kolozsvári részlegét már két évvel korábban felszámolták), de román tankönyvekhez is csak kivételes esetben jutnak hozzá a tanulók. Az évről évre öröklődő, zilált állapotban leledző könyvek száma egyre fogy (ezek között még akadnak magyar nyelvűek is), a személyi igazolványra, pénzért vásárolható új könyvekből két-három példány jut egy-egy osztályra.

A hivatalos megnyilatkozások ugyanakkor a tanügy nagy feladatait, az oktatási rendszer világszínvonalra emelésének szükségességét hangoztatják.